

RUS VA O‘ZBEK TILLARIDA “YURAK” VA “QALB/DIL” BIRLIKLARI ORQALI EMOTSIONAL KONSEPTLARNING VERBALIZATSIYASI

Abdurasulova Muazzamxon

Qo‘qon universiteti Andijon filiali

Tibbiyotda tillarni o‘qitish kafedrası o‘qituvchisi

abdurasulovamuazzam0@gmail.com

ORCID: 0009-0004-1322-8773

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20541892>

Annotatsiya: Maqolada rus va o‘zbek tillarida insonning emotsional tajribasi “yurak”, “qalb”, “dil” hamda rus tilidagi “serdtse” va “dusha” birliklari orqali qanday ifodalanishi kognitiv-pragmatik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda mazkur birliklar faqat tana a‘zosi yoki ruhiy holat nomi sifatida emas, balki milliy tafakkur, baholash, hamdardlik, ranjish, sevgi, qo‘rquv va ichki kechinmalarni ifodalovchi ko‘p qatlamli konseptual maydon sifatida qaraladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilida “yurak”, “qalb” va “dil” semantik-pragmatik jihatdan ancha nozik farqlanadi, rus tilida esa bu ma‘no qatlamlari ko‘proq ikki asosiy birlik atrofida jamlanadi. Maqola tarjima, madaniyatlararo muloqot va nutq tahlili uchun ahamiyatli xulosalar beradi.

Kalit so‘zlar: *konsept, yurak, qalb, dil, emotsiya, verbalizatsiya, kognitiv tilshunoslik, pragmatika, rus tili, o‘zbek tili.*

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda inson tuyg‘ularining til orqali ifodalanishi antropotsentrik tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Til faqat axborot uzatish vositasi emas, balki insonning dunyoni anglashi, baholashi va ichki holatini boshqalarga yetkazish usulidir. Shu sababli “yurak”, “qalb” va “dil” kabi birliklar oddiy lug‘aviy birlik sifatida emas, balki madaniy xotira, emotsional tajriba va nutqiy munosabatlarni jamlovchi konseptlar sifatida o‘rganiladi. Kognitiv tilshunoslikda bunday birliklar inson tanasi, hissiyoti va tafakkuri o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib beruvchi muhim til dalili deb qaraladi [1].

Metafora nazariyasiga ko‘ra, inson mavhum tuyg‘ularni ko‘pincha tana tajribasi orqali tushunadi; “yuragi ezildi”, “qalbi yorishdi”, “dili og‘ridi” kabi ifodalar aynan shunday idrok mexanizmini namoyon qiladi [2]. Rus va o‘zbek tillarida “yurak” va “qalb/dil” doirasidagi emotsional konseptlar o‘xshash jihatlarga ega bo‘lsa-da, ularning semantik chegarasi, qo‘llanish vaziyati va nutqiy ta‘siri bir xil emas.

O‘zbek tilida “yurak” ko‘proq jasorat, qo‘rquv, xavotir, hayajon va kuchli hissiyotlar bilan bog‘lansa, “dil” lirik, samimiy, nozik kechinmalarni, “qalb” esa ruhiy-ma‘naviy, axloqiy va yuksak baholash qatlamini ifodalaydi. Rus tilida esa “serdtse” va “dusha” birliklari bu vazifalarni muayyan darajada o‘zaro taqsimlaydi. Shuning uchun mazkur mavzuni qiyosiy o‘rganish tarjima va madaniyatlararo muloqotda yuzaga keladigan ma‘no noaniqliklarini bartaraf etishga xizmat qiladi.

Usullar

Tadqiqot uchun o‘zbek va rus tillaridagi izohli hamda frazeologik lug‘atlar, badiiy matnlardan olingan namunalar, kundalik nutq birikmalari va ommaviy muloqotda uchraydigan emotsional ifodalar asosiy material sifatida tanlandi. Tahlilda kognitiv-semantik, qiyosiy, pragmatik va kontekstual usullardan foydalanildi. Birliklar uch mezon asosida saralandi: birinchidan, ular emotsional holatni bildirishi; ikkinchidan, frazeologik yoki metaforik ko‘chma ma‘noda qo‘llanishi; uchinchidan, muloqotda baholash yoki ta‘sir vazifasini bajarishi e‘tiborga olindi.

Kognitiv yondashuv orqali “yurak”, “qalb”, “dil” birliklarining konseptual maydoni aniqlandi; pragmatik yondashuv esa ularning muloqotdagi vazifasi, ya’ni shikoyat, hamdardlik, tasalli, sevgi izhori, afsus, ranjish yoki baholash ma’nolarini yuzaga chiqarish imkonini berdi. Freym-semantik tahlil birliklarning “tana a’zosi – tuyg’u markazi – axloqiy baho – ijtimoiy munosabat” kabi bosqichlarda tashkil topishini ko’rsatishga xizmat qildi [3].

Natijalar

Tahlil natijalari o’zbek tilidagi “yurak”, “qalb” va “dil” birliklari bitta umumiy “ichki dunyo” maydoniga mansub bo’lsa-da, ularning vazifalari farqlanishini ko’rsatdi. “Yurak” birligi ikki asosiy yo’nalishda ishlaydi: birinchisi somatik, ya’ni tana a’zosi va hayotiy faoliyat markazi; ikkinchisi emotsional, ya’ni qo’rquv, hayajon, jasorat, xavotir va dard markazi. “Yuragi dukilladi”, “yuragi siqildi”, “yuragi yorildi” kabi birliklarda jismoniy sezgi va ruhiy holat birgalikda ifodalanadi. Bunday holat tana tajribasining emotsional ma’noga ko’chishini tasdiqlaydi [4].

“Dil” birligi o’zbek tilida nozik, lirik va samimiy kechinmalarni ifodalashi bilan ajralib turadi. “Dilim og’ridi”, “dilim yayradi”, “dil izhori”, “dilga yaqin” kabi qo’llanishlarda shaxsning ichki ruhiy holati yumshoq, ko’ngilga yaqin va subyektiv tarzda beriladi. “Qalb” esa “dil”ga nisbatan kitobiyroq, yuksakroq va ma’naviyroq ohangga ega. “Pok qalb”, “qalb nuri”, “qalb iztirobi”, “qalb go’zalligi” kabi birliklarda axloqiy baho va ruhiy poklik kuchli seziladi. Demak, o’zbek tilida emotsional maydon uch birlik orqali ichki darajalanishga ega. Bu darajalanish nutq uslubida ham seziladi: “yurak” kundalik va tibbiy nutqda faol, “dil” og’zaki-badiiy va lirik muloqotda tabiiy, “qalb” esa rasmiy, publitsistik va falsafiy matnlarda ko’proq uchraydi.

Rus tilida “serdtse” ko’proq “yurak” bilan mos keladi, biroq u mehr, rahm, samimiyat, qo’rquv va iztirobni ham ifodalaydi. “Dusha” esa o’zbek tilidagi “qalb”, “dil” va ayrim hollarda “ko’ngil” birliklari bilan muqobillashadi. Masalan, “dusha bolit” ifodasini har doim “qalb og’riyapti” deb tarjima qilish yetarli emas; ayrim vaziyatlarda “dilim og’ridi”, “ko’nglim g’ash”, “ichim ezildi” kabi shakllar tabiiyroq bo’ladi. Bu esa tarjimada so’zma-so’zlik emas, balki kontekstual va pragmatik ekvivalentlik muhimligini ko’rsatadi [5]. Qiyosiy tahlilda yana bir jihat aniqlandi: o’zbekcha “ko’ngil” birligi ham ayrim hollarda “dil” va “qalb” maydoniga yaqinlashadi, ammo u ko’proq kayfiyat, istak, moyillik va munosabatni bildiradi.

Muhokama

Olingan natijalar emotsional konseptlarning til va madaniyatga bog’liq tarzda tuzilishini tasdiqlaydi. Har bir til insonning ichki kechinmalarini o’z tajribasi, qadriyatlarini va nutq odobiga mos ravishda tartiblaydi [6]. O’zbek tilida “dil” va “qalb” o’rtasidagi farq ayniqsa muhim: “dil” ko’proq shaxsiy kechinma va samimiy yaqinlikni bildirsa, “qalb” yuksak ruhiylik va axloqiy bahoni anglatadi. Shu bois “qalbi toza” birikmasi ma’naviy fazilatni, “dili og’ridi” esa shaxsiy ranjish yoki nozik emotsional zarbani bildiradi.

Pragmatik jihatdan bu birliklar muloqotda turli vazifalarni bajaradi. “Yuragim siqildi” shikoyat yoki xavotirni bildiradi; “dilim og’ridi” ranjish va iztirobni yumshoq shaklda yetkazadi; “qalbmida saqlayman” esa hurmat, sadoqat va yuksak qadrlash ma’nosini hosil qiladi. Rus tilidagi “ot vse y dushi” o’zbekchada “chin dildan”, “butun qalbm bilan” yoki “samimiy” tarzida berilishi mumkin. Tanlov nutq vaziyati, uslub, adresat va matn maqsadiga bog’liq. Frazologik birliklar ham xalqning emotsional dunyoqarashini aks ettiruvchi barqaror madaniy belgilar sifatida namoyon bo’ladi [7]. Zamonaviy yozishmalarda esa bu birliklar qisqa emotsional formulalar, tasalli beruvchi jumlar va yurak belgisi kabi tasviriy vositalar bilan birga keladi. Bunday holat verbal va nonverbal ifodaning qo’shilib, emotsional ma’noni kuchaytirishini ko’rsatadi.

Bu holat til o‘qitish va tarjima amaliyoti uchun ham muhim. Rus tilidan o‘zbek tiliga tarjimada “dusha” birliklari birgina “qalb” bilan chegaralanmasligi kerak; ular “dil”, “ko‘ngil”, “ichki dunyo”, “ruh” kabi kontekstual vositalar orqali berilishi mumkin. Aksincha, o‘zbek tilidagi “dil”ni rus tiliga o‘g‘irishda doimo bitta muqobil tanlash maqsadga muvofiq emas. Bunday birliklarni o‘rgatishda lug‘aviy ma‘no bilan birga vaziyat, ohang va pragmatik ta‘sir ham tushuntirilishi zarur.

Xulosa

Rus va o‘zbek tillarida “yurak” va “qalb/dil” orqali emotsional konseptlarning verbalizatsiyasi insonning tana tajribasi, ruhiy holati va madaniy qadriyatlari o‘zaro bog‘liq ekanini ko‘rsatadi. O‘zbek tilida “yurak”, “dil” va “qalb” bitta umumiy ichki dunyo maydonining uch turli qatlami sifatida namoyon bo‘ladi: “yurak” somatik-emotsional, “dil” lirik-samimiy, “qalb” esa ruhiy-ma‘naviy mazmunni ifodalaydi. Rus tilida esa “serdtse” va “dusha” birliklari ushbu qatlamlarni nisbatan ixchamroq tizimda jamlaydi. Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik, lingvomadaniyatshunoslik, tarjimashunoslik va pragmatik tahlil uchun nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega. Kelgusida mavzuni badiiy matnlar, ijtimoiy tarmoqlar va og‘zaki muloqot korpusi asosida kengaytirish emotsional konseptlarning zamonaviy nutqdagi o‘zgarishini chuqurroq yoritadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
2. Kövecses Z. *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
3. Fillmore C. J. *Frame Semantics // Linguistics in the Morning Calm*. Seoul: Hanshin Publishing, 1982. B. 111–137.
4. Wierzbicka A. *Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
5. Teliya V. N. *Rus frazeologiyasining semantik, pragmatik va lingvomadaniy jihatlari*. Moskva, 1996.
6. Karasik V. I. *Til doirasi: shaxs, konseptlar, diskurs*. Volgograd: Peremena, 2002.
7. Rahmatullayev Sh. *O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati*. Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1992.